

FINN HANSEN

PUNKTUM ELLER KOMMA?

Kommentar til ÍF-udgaven af Gísla saga Súrssonar

1 PUNKTUM ELLER KOMMA?

SAGAEN om Gísli Súrsson er bevaret fuldstændigt i 2 redaktioner, en kortere og en længere. Den korte er overleveret i AM 556a 4to fra sidste halvdel af det 15. årh. og den lange bl. a. i AM 149 fol. Begge redaktioner foreligger i tekstkritiske udgaver: den korte i F. Jónssons *Gísla saga Súrssonar*. Kbh 1929, s. 1–73 og den lange i A. Loths *Membrana regia deperdita*. Kbh 1960, s. 1–80.

Til grund for ÍF-udgavens normaliserede hovedtekst er iflg. indledningen lagt AM 556a 4to,¹ dvs. samme håndskrift som F. Jónsson lagde til grund for sin bogstavrette udgave fra 1929.

Imidlertid gengives mod forventning nedennævnte adverbial-relative sætning: “er hann komsk at landi” på samme måde i begge udgaver:

F. Jónsson: Þæ var myrht af nott. Er hann komzt at lande, þæ hleypr hann i skog, þviat þæ var vida skogum vagsit. (52.4–5)

ÍF-udgaven: Þá var myrkt af nótt. Er hann komsk at landi, þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (86.6–7)

Samme sted er gengivet på anden måde i andre udgaver, hvor man har reguleret forholdet mellem sætningerne med flg. resultat som fx hos F. Jónsson selv i *Altnordische Saga-Bibliothek*. 10. Halle a. S. 1903 og A. Loth i serien *Nordisk Filologi*. A 11. Kbh etc. 1956.

F. Jónsson: Þá var myrkt af nótt, er hann komz at landi; þá hleypr hann í skóg, en þá var víða skógum vaxit. (71.2–4)

A. Loth: Þá var myrkt af nótt, er hann komsk at landi; þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (48.1–2)

Uanset hvilken syntaktisk regulering der er anvendt, er sætningen: “er hann komsk at landi” en adverbial-relativ bisætning. Det er altså ikke på dette punkt uenigheden består, men derimod i opfattelsen af

¹ *Vestfirðinga sögur*. Íslenzk fornrit. VI. Rvík 1943, s. LI; *Gísla saga Súrssonar*, s. 1–118.

sætningsfølgen. I ÍF-udgaven har man opfattet er-sætningen som foranstillet: Er ---, þá ---, altså U (undersætning) + O (oversætning). Hos F. Jónsson og A. Loth gengives den som efterstillet: Þá ---, er ---, og vi får da sætningsfølgen O + U.

Hvad er rigtigt? Og hvorfor er ÍF-udgavens normalisering forkert?

Det svar kan gives ved en undersøgelse af den adverbial-relative er-sætnings anvendelsesmuligheder i sprogsystemet.

2 KONJUNKTIONSSYSTEMET

Lader man det oldislandske konjunktionssystem være afgrænset af led, som på et empirisk grundlag kan defineres som bisætningsindledere,² kan denne funktion afgrænses til flg. 5 konjunktioner: at, ef, en, er og sem, idet de alle indgår i samme syntagmatiske korrelation og derfor konstituerer systemets indordnede konjunktioner.³ Vi får således et paradigme bestående af 5 led, og afhængig af den måde, hvorpå en bisætning indledt med en af disse konjunktioner indgår i den overordnede sætning, betegnes dens syntaktiske funktion normalt som substantivisk, adjektivisk eller adverbial. Uanset at de 5 bisætningstyper viser såvel forskelle som lighedspunkter i deres syntaktiske funktion og tilknytning til oversætningen, så fungerer konjunktionen 'er' (næsten) undtagelsesløst som indleder af relativsætninger, som alt efter fællesleddets funktion i undersætningen kan underinddeles i genstands- henh. adverbial-relative er-sætninger.⁴ Som adverbial-relative klassificeres dog kun her er-sætninger, som indgår i relativ-komplekser, hvis fællesled udgøres af "rene" adverbier af typen þá, þar, þegar etc. Det er denne type, der har vores interesse i forbindelse med ÍF-udgaven.

Vi vil derfor undersøge korrelatsystemet og sætningsfølgen ved adverbial-relative er-sætninger i Gísla saga på grundlag af AM 556a 4to i F. Jónssons udgave fra 1929.

² Se fx V. Brøndal *Ordklasserne*. Kbh 1928, s. 113-20; *Morfologi og syntax*. Kbh 1932, s. 29-32, 60-61; P. Diderichsen *Elementær Dansk Grammatik*. Kbh 1962 (3. udg. fork.: EDG), s. 31-33 (till.), 71-73, 183-84, 189-90; Aa. Hansen *Indledning til nydansk grammatik*. Kbh 1938, s. 127-37; *Sætningen og dens led i moderne dansk*. Kbh 1933, s. 135-44; L. Hjelmlev *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Kbh 1943, s. 35-36; J. Holt *Rationel semantik (pleremik)*. Acta Jutlandica. Aarsskrift for Aarhus Universitet. 18,3. Kbh 1946, s. 70-82.

³ EDG, s. 71.

⁴ *Ibid.*, s. 208-12.

3 KORRELATSYSTEMET

En excerpering af de nævnte korrelattyper i sagaen giver flg. resultat, som foreløbigt og uformidlet kan angives i nedenstående skema, idet der samtidigt henvises til eksempelmaterialet:⁵

Korrelat	Ekss.	Position		Sætningsfølge	
		Kontakt	Distans	O+U	U+O
at því	1	1		1	
frá því	1	1		1	
nú	7	4	3	3	4
síðan	1		1	1	
til þess	5	5		5	
þá	22	18	4	19	3
þar	6	4	2	6	
þar til	2	2		2	
þegar	3	3		2	1

⁵ Hvor intet andet er anført, gælder alle henvisninger i det følgende. F. Jóns-sons udgave fra 1929:

at því + : Laungu aðan rere hann til eyiarinnar, sagde hon, ok þræll hans med honum, at því er ek hugda. 49.17.

frá því + : ferr nu svo fram ui. vetr, frá því er hann hafde dreymt. 46.14.

nú + : Ok nu, er hann kemr heim, kastar hann nidr gripunum. 25.11, Þau eru nu ok komin at hauginum Þorgrims, er þau ræða þetta. 32.12; se endv. 19.7, 31.2, 35.15, 39.6, 43.22.

síðan + : ok legiazt (þeir) sídan nidr ok sofa, er þeir voru mettir, þviat þeir voru miok syfiadir. 58.1.

til þess + : Lidr nu til þess, er dagr kemr. 27.27, er nu þar um sumarit a laun ok til þess er haustar. 43.19; se endv. 54.25, 61.8, 72.12.

þá + : Þó ætte hann bu i Aunundarfirde unndir Heste, þá er her var komit sögunni. 5.15, ok þá er minzt von var, haugr Gisli Bard banahaugg. 2.29; se endv. 14.14, 15.22, 20.23, 22.20, 23.3, 24.6, 29.4, 29.22, 32.11, 32.14, 40.1, 46.21, 51.10, 52.4, 59.6, 60.10, 61.13, 61.14.

þar + : hann for a midia vega til Grannaskeids, svo heitir þar, er Bardr bio. 2.28, ok þikir nu minna happ i, enn þeir ætludu, því at þeir kenndu þar Þord hinn huglausa, er þeir ætludu Gisla 36.2; se endv. 24.18, 26.22, 55.8, 68.11,

þar til + : Ok rida þeir Sanda leid, svo getr Þorkell um talith, þar til er þeir koma yfir Sanndaos, þa stiga þeir af bake ok æia. 33.1; se endv. 15.13.

þegar + : Þegar er vorar, ferr Gisli aprt i Geirþiofsfiord. 43.17, og kemr nu

Som i andre håndskrifter fra denne periode findes også i AM 556a 4to eksempler på, at adverbielle korrelater kan fungere som konjunktion og således fra et diakront synspunkt vikariere for den oprindelige helhed: korrelat + konjunktion. Overgangen er registreret ved *adv. síðan* (2), til *þess* (1) og *þegar* (2).⁶

Hverken på dette punkt eller i forbindelse med de registrerede er-sætningers semantiske funktion (lokal henh. temporal) er der således noget bemærkelsesværdigt ved denne tekst.

Bortset fra ovennævnte 5 ekss., hvor konjunktionen kan slettes, har vi over alt en syntaktisk helhed konstitueret af fællesled (korrelat) + er-sætning, hvad enten er-sætningen opfattes som foran- (U + O) eller efter-stillet (O + U). Sammenligner vi nu de i teksten i øvrigt forekommende ekss. på sætningsfølgen U + O, vil man tydeligt kunne se, at der med den anvendte normalisering er tilført det oldislandske sprogsystem en udtryksmulighed, som også er fremmed for denne tekst:⁷

Korrelat	er-sætning
Nu	er Borkr spyr þetta, þa byrr hann heiman faur sina . . . 39.6
Ok nu	er mest toku at driupa husin, þa . . . 19.7
Ok nu,	er hann kemr heim, kastar hann nidr gripunum. 25.11
Ok nu	er menn fara heim, ræða þeir um leikinn, . . . 31.2
Þegar	er vorar, ferr Gisli aptr i Geirþiofsfiord, . . . 43.17
Þa	er þeir Þorgrimr biuguzt um ok skyldu tiallda husin, . . . 24.6

æ þref um draumana, *þegar* er leingir nottina. 43.19; se endv. 70.29.

und + : noteret unntz (4 gg), unnz (2 gg), unzt (1 g). Også her har vi opr. en adverbial-relativ er-sætning konstitueret af fællesled + er-sætning.: *Sveinarnir fara nu unntz þeir koma i Geirþiofsfiord, ok liggia ute x. dægr.* 57.15; se endv. 4.16, 8.23, 15.21, 44.31.

⁶ *síðan*: enn Gisli let af blotum sidan hann var i Vebiaurgum i Danmorku. 14.11; se endv. 4.36.

til þess: Ridr Vesteinu nu til þess hann kemr i Haukadal. 17.3.

þegar: Enn þegar þesse tidinnde eru ordin, þa hleypr upp Hallbiorn gaungumadr. 56.6; se endv. 64.34.

⁷ I forbindelse med eget materiale til behandling af det norrøne konjunktions-system viser en gennemgang af ca. 2000 excerpter fordelt på forskellige genrer og perioder inden for den oldislandske litteratur, at en sådan konstruktionstype (U+O): Er . . . , (þá) . . . ved adverbial-relativ er-sætning ikke forekommer.

Enn þá	er þeir höfdu veitt Vesteini umbunath, . . . 20.23
ok þá	er minzt von var, haugr Gíslí Bard banahaugg. . . . 2.29
÷	Er hann komsk at landi, þá hleypr hann í skóg, . . . ÍF- udgaven 86.6

Tilsyneladende "mangler" der altså et korrelat i teksten. Korrelatet forudsættes her at være et underforstået "þá". Vi skal derfor i det flg. undersøge: (a) hvilke konstruktionstyper der kan være tale om inden for dette semantiske område, idet det tilsyneladende er sådan, at "feltet" foran en er-sætning skal være "udfyldt" og (b) hvad der faktisk fungerer som korrelat for er-sætningen: er hann komsk at landi.

4 DEN SEMANTISKE KORRESPONDANCE

Det første, vi må finde ud af, er da de syntaktiske anvendelsesmuligheder for den adverbial-relative er-sætning, hvad enten korrelatet þá er formaliseret eller underforstået. Man kan tage stilling til dette på 2 måder: (a) man kan beskrive efter hvilke regler systemet rent faktisk fungerer og (b) evt. forsøge at forklare hvorfor.⁸

I forskellige tilfælde, hvor korrelatet þá "mangler", opfatter vi alligevel forholdet mellem de to sætninger som temporalt som fx ved flg. hyppigt forekommende konstruktionstyper:

- a. *Enn er Vesteinn feck lagit, þá mælti han þetta: Gísl s 19.13*
- b. *Ok er Gíslí var æ leid kominn, þá fara þeir Þorgrímr med marga menn til haugsgíordarinnar. Gísl s 20.21*

I intet af de citerede ekss. har vi noget explicit korrelat. Men vi er ikke af den grund i tvivl om den semantiske korrespondance mellem de to sætninger. Som i ÍF-udgaven er sætningsfølgen også her U + O, og statistisk set er type b med 37 ekss. den mest normale i Gísla saga, medens type a kun forekommer med 3 ekss.⁹ Konstruktionstypen med

⁸ Sidstnævnte problem har jeg søgt at give en forklaring på i Maal og Minne 1977 s. 1-26: Det norrøne konjunktionssystem. Teoretisk og praktisk udkast til dens beskrivelse.

⁹ *ok +* : 3.1, 3.9, 5.9, 7.27, 9.12, 12.12, 16.7, 17.10, 18.20, 20.7, 20.21, 21.2, 22.25, 24.19, 28.2, 28.25, 29.24, 31.18, 34.9, 36.10, 36.18, 40.2, 45.8, 45.24, 48.21, 51.20, 52. 15, 53.21, 54.20, 56.3, 56.13, 58.25, 60.12, 60.15, 60.19, 67.22, 67.25, 72.1.

en + : 11.5, 19.13, 30.13, 35.16, 63.24.

explicit korrelat þá er registreret 22 gange. Men hvad enten vi har typen med formaliseret korrelat eller typerne a/b, så er det i systemet forudsat, at "feltet" foran er-sætningen *skal* være udfyldt. Det kan enten være et "rent" korrelat (som fx her þá) eller en substitueret type med en/ok, idet disse to konjunktioner i forbindelse med sætningsfølgen U + O anvendes som en slags mekanisk substitution i tilfælde, hvor þá "mangler". Konjunktionerne en/ok vil man ikke kalde korrelater, og det er derfor korrekt at sige som fx H. Johansen, at korrelatet mangler.¹⁰ Men en sådan konstatering tilslører imidlertid det interessante syntaktiske faktum, at der *skal* stå et led også i dette tilfælde. Og dette "felt" er statistisk set ved foranstillet er-sætning oftere udfyldt med konjunktionerne en/ok end med adv. þá.

Derfor bliver ÍF-udgavens normalisering forkert. Den overholder ikke de syntaktiske spilleregler, der gælder for systemet. Ændrer man i stedet sætningsfølgen U + O til O + U, kommer korrelatet frem. Det kan i dette tilfælde kun være det (emfatisk?) initialstillede adv. þá i sætningen: Þá var myrght af nott.

Normaliseringen af perioderne bør derfor følge den regulering, som er anvendt i de normaliserede og citerede udgaver af F. Jónsson og A. Loth: Þá var myrkt af nótt, er hann komsk at landi; þá hleypr hann í skóg, því at þá var víða skógum vaxit. (A. Loth 48.1-2). ÍF-udgaven står dog ikke alene med sin opfattelse af forholdet mellem sætningerne. Som andre islandske udgaver følger den en tradition, som kan føres tilbage til K. Gíslasons udgave fra 1849.¹¹ En granskning af ortografien i AM 556a 4to viser dog ganske klart, at den adverbial-relative er-sætning ikke indledes med stort men med lille begyndelsesbogstav, så vi har sætningsfølgen O + U: þa . . . er . . . På den anden side støttes den unødvendige fejlnormalisering af ortografien derved, at der i samme håndskrift forekommer talrige eks. på brug af stort begyndelsesbogstav ved konjunktionsindledt bisætning. Det kan fx iagttages i de på samme håndskrift baserede udgaver af Harðar saga¹² og Sigrgarðs saga frækna:¹³

¹⁰ H. Johansen Zur Entwicklungsgeschichte der altergermanischen Relativsatzkonstruktionen. Kph 1935, s. 127-28.

¹¹ Tvær sögur af Gísli Súrssyni, udg. af det nordiske Literatur-Samfund ved Konrad Gíslason. Kbh 1849, s. 52.6, og Vald. Ásmundarson Saga Gísli Súrssonar. I og II. Rvík 1899, s. 62.4.

torfi suarar. all litils þickia ydur uerdar minar til lógur. *Er* mik skylld ecke at spyria slíku (Harðar s 122.11)

Nu giðrer grimur suo. *At* hann talar uid bonnda. (Ibid. 125.5)

Ok ueit (eg) at þessu mun ualda uetur taks madurinn armi. *Er* hòggit hefer vænginn af Hlegerde fostru minni. (Sigr. s 87.10)

Ok skylld ek þess grimliga hefna. *Ef* ek gæta nad honum. (Ibid. 87.12).

Det er på den baggrund påfaldende, at der i F. Jónssons udgave fra 1929 af sagaen kun forekommer dette ene og her behandlede eksempel på brug af stort begyndelsesbogstav ved konjunktionsindledt bisætning. Forklaringen er imidlertid den, at denne udgave tydeligvis er normaliseret med hensyn til anvendelse af interpunktionstegn samt store og små bogstaver, til trods for at dette ikke omtales i udgavens indledning, og at den iøvrigt har til formål at være en bogstavret gengivelse af teksten i AM 556a 4to. Sin rigtige opfattelse fra 1903 af den syntaktiske sammenhæng på det her behandlede sted har F. Jónsson altså i 1929 opgivet til fordel for en misforståelse, som han deler med K. Gíslason 1849 og senere islandske udgivere.

¹² Harðar saga. Utg. av Sture Hast. EdAM. Ser. A, vol. 6. Kbh 1960; se endv. indledningen s. 57: "Stor bokstav användes också ganska ofta vid början av bisats inne i mening." Se endv. 122.4, 122.12, 125.1, 164.17, 165.2, 167.17, 168.1, 168.34, 172.6, 172.28, 173.2, 175.16, 178.14–15.

¹³ Late Medieval Icelandic Romances. V. Ed. by A. Loth. EdAM. Ser. B, vol. 24. Cph. 1965, s. 80.10–107; se endv. 101.14, 102.3, 102.13.